

NIE DALEKO PADA JABŁKO OD JABŁONI? O TRANSMISJI MATERIALISTYCZNYCH WZORCÓW W DIADZIE MATKA-CÓRKA

Magdalena Poraj-Weder

Instytut Psychologii Stosowanej, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
w Warszawie

Institute of Applied Psychology, Maria Grzegorzewska Academy of Special Education in Warsaw

LIKE MOTHER, LIKE DAUGHTER? ON THE TRANSMISSION OF MATERIALISTIC MODELS IN A MOTHER-DAUGHTER DYAD

Summary. The aim of this study was to identify the mechanisms responsible for the transmission of materialistic models in a mother-daughter dyad, and to answer the question whether – and how – mothers' focus on money and the concomitant motivation to make money influence the formation of materialistic attitudes in daughters. An attempt was also made to ascertain whether the level of autonomy enjoyed by the daughter moderates this relation. 230 women aged 20-35 years took part in the study. To measure the variables, the following scales were used: the Richins Material Values Scale (2004), the Priorities in Life Scale (2001) and the Money-Making Motivation Scale designed by Srivastava, Locke and Bartol (2001), as well as Schwartz's Portrait Values Questionnaire (1992). The results have shown that mothers' specific motivation for making money is transmitted to daughters and conditions their materialism. While expressive and prestige-driven materialism is associated with mothers' hedonistic motivation, compensatory materialism is linked to negative money-making motivation. The effectiveness of modelling has also been shown to be lower in individuals with a higher level of autonomy.

Key words: materialism, modelling, intergenerational transmission in mother-daughter dyad

Wprowadzenie

Materializm stał się w ostatnim czasie popularnym tematem badań. Trudno się temu dziwić. Postmodernistyczny świat jest bowiem „naznaczony” pogonią za pieniędzmi i dobrami, co niezwykle trafnie podsumowuje izraelski pisarz Amos Oz

Adres do korespondencji: Magdalena Poraj-Weder, e-mail, mporaj@aps.edu.pl

w wywiadzie udzielonym w lipcu 2000 roku dla „Gazety Wyborczej” (wydanie z dnia 1.07.2000, „Gazeta Świąteczna”, s. 10)¹:

Wszystko kończy się tym, że większość moich znajomych pracuje ciężiej, niż powinni, po to, żeby zarobić więcej pieniędzy, niż im naprawdę potrzeba, żeby kupować rzeczy, których naprawdę nie potrzebują, po to, żeby zaimponować ludziom, których tak naprawdę nie lubią.

Wśród krajów dotkniętych materializmem prym wiodą Stany Zjednoczone (Burroughs i in., 2013), jednak problem materializmu dotyczy także krajów słabo rozwiniętych oraz tych, które w procesie transformacji ekonomicznej pozwoliły swoim obywatelom żyć coraz lepiej i otaczać się coraz bardziej luksusowymi dobrami. Nie ma w tym nic złego, dopóki pogoń za pieniędzmi i dobrami nie staje się nadrzędnym celem oraz wartością samą w sobie. Także w Polsce problem materializmu coraz częściej trafia na wokandę – głównie za sprawą organizacji pożytku publicznego i fundacji non profit (jak choćby Stowarzyszenie Twoja Sprawa czy Stowarzyszenie Dziecko bez Reklamy). Coraz częściej wskazuje się też na rodzinę jako na środowisko, które może skutecznie chronić przed formowaniem orientacji materialistycznej, tworząc zaplecze w postaci wzorców, spełniających funkcję filtra w internalizacji niekorzystnych wartości promowanych przez popkulturę. Warto jednak pamiętać, że rodzina może również sprzyjać formowaniu orientacji materialistycznej. Nieodpowiednie wzorce socjalizacji ekonomicznej i konsumenckiej mają bowiem swoje konsekwencje w dorosłości (Moschis, Churchill, 1978; Goszczyńska, Kołodziej, 2012).

Dwa oblicza materializmu

Materializm, jak wiele konstruktów w psychologii, jest pojęciem złożonym i niejednorodnym. Na przestrzeni lat ewoluował. Zmienił swój status, przestał być *cechą* człowieka, stał się „kompleksem motywacyjnym”, którego istotę określa nie tyle sama koncentracja na dobrach materialnych i pieniądzu, co podłoże tej koncentracji, a więc motywy sterujące jednostką lub inaczej potrzeby, które za pomocą pieniędzy i przedmiotów pragnie zaspokoić (Kasser, 2002; Górnik-Durose, 2007; Poraj-Weder, 2015). Pozwala to na wyodrębnienie różnic pomiędzy odmiennymi typami materializmu. Przykładowo, autorzy Diagnozy Społecznej (Czapiński, Panek, 2015), opisujący materializm Polaków od ponad 15 już lat, wskazują na różnice pomiędzy materializmem niedoboru (związany z koncentracją na dobrach material-

¹ Cytowana wypowiedź jest fragmentem rozmowy izraelskiego pisarza z redaktorem Michałem Cichym, przeprowadzonej dla „Gazety Wyborczej” w lipcu 2000 roku. Pełny tekst artykułu dostępny jest również na stronie internetowej „Gazety”: http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,1144866,20000701RP-DGW,Zjadacze_gadzetow,.html

nych) i zakupoholizmem (związanym z czerpaniem przyjemności z kupowania bez potrzeby – „kupowaniem dla kupowania”). Zdaniem badaczy, materializm niedoboru charakteryzuje osoby wywodzące się ze środowisk uboższych i gorzej wykształconych, „które nie mają, a bardzo chciałyby mieć”. Z kolei zamiłowanie do zakupów charakteryzuje osoby o wyższym statusie społeczno-materialnym, które mają pieniądze i nie koncentrują się na nich nadmiernie, za to chętnie je wydają. Podobne wnioski formułuje Górnik-Durose (2007). Autorka wyróżnia materializm „mrówczy” (lub „mysi”), definiując go podobnie jak Czapiński i Panek (2015), oraz „materializm pawii”, związany z nasiloną skłonnością do ostentacyjnej konsumpcji służącej celom wizerunkowym. W prezentowanej pracy przyjęto rozróżnienie zaproponowane przez Górnik-Durose (2007) oraz podjęto próbę opracowania wskaźnika diagnozującego oba typy materializmu.

Źródła materializmu

Wysoka waga problemu, jakim jest materializm, skłania badaczy do przyglądania się genezie tego zjawiska. Wskazuje się na dwie ścieżki wiodące do materializmu: deprywacyjną i socjalizacyjną (Kasser i in., 2003). Pierwsza z nich ujmuje materializm w kategoriach strategii kompensacyjnej, traktując go jako efekt niezaspokojenia ważnych potrzeb psychologicznych w okresie dzieciństwa, z których kluczowa jest potrzeba bezpieczeństwa (Burroughs i in., 2013). Druga zakłada, że orientacja materialistyczna kształtuje się w procesie socjalizacji, której podlega człowiek w toku swojego życia. Właśnie ujęcie drugie (socjalizacyjne) jest przedmiotem rozważań zaprezentowanych w niniejszej pracy. Zgodnie z tą koncepcją za formowanie orientacji materialistycznej odpowiedzialne są dwa procesy: modelowanie (Bandura, za: Roland-Lévy, 2004) oraz internalizacja (Ryan, Connell, 1989, za: Kasser i in., 2003), stanowiące, obok naśladowania, kluczowe mechanizmy socjalizacji (Farnicka, Liberska, 2014). Źródła materializmu upatruje się tu w ekspozycji na materialistyczne wartości i wzorce zachowań, obserwowane w środowisku rodzinnym, grupie rówieśniczej i środkach masowego przekazu. Formowanie orientacji materialistycznej związane jest z internalizacją tych wzorców, a więc ich zaakceptowaniem i realizowaniem we własnym życiu. Choć badacze nie są zgodni co do roli poszczególnych środowisk w zakresie transmitowania materialistycznych wzorców, znakomita większość wskazuje na prymat rodziny, jako podstawowego instrumentu socjalizacji w społeczeństwie (Schaffer, Kipp, 2015).

O tym, że transmisja materialistycznych wzorców dokonuje się w rodzinie, świadczą m.in. wyniki badań Kassera i współpracowników (1995) oraz Flouri (1999, 2004), a w Polsce – Górnik-Durose i Dziedzic (2013), Poraj-Weder (2013, 2014, 2015) oraz Zawadzkiej i Dykalskiej-Bieck (2013). W badaniach tych koncentrowano się na związkach orientacji materialistycznej rodziców i ich dzieci. Autorzy stosowali różne strategie badawcze, różnie operacjonalizowali materializm i wykorzystywali różne narzędzia pomiarowe. Jednakże wyniki przeprowadzonych przez nich badań są spójne i pokazują, że transmisja materialistycznych wartości dokonuje się głównie

w diadzie matka-dziecko. Oznacza to, że dla formowania orientacji materialistycznej dzieci kluczowy jest materializm ich matek. W przytoczonych badaniach koncentrowano się jednak wyłącznie na analizie efektów głównych. Pytano o wpływ materializmu rodziców (lub specyficznie – materializmu matek) na materializm ich dzieci, zakładając, że transmisja materialistycznych wzorców nie podlega zasadniczym ograniczeniom – dzieci poddane modelowaniu „przejmują” orientację życiową swoich rodziców i same stają się materialistyczne. Rzeczywistość pokazuje jednak, że nie zawsze tak się dzieje. Nie każda materialistyczna matka ma materialistycznego syna czy córkę. Zdarza się i tak, że dzieci kontestują wartości, postawy i zachowania swoich rodziców. Zwłaszcza te, które oceniają jako niewłaściwe i których nie chcą powielać. Oryginalność prezentowanych badań wiąże się właśnie z włączeniem w spektrum analizowanych zmiennych moderatora w postaci *podatności na modelowanie*, związanej z *gotowością lub jej brakiem* do asymilowania wzorców transmitowanych przez rodziców. Przyjęto, że moderatorem wpływu zmiennych o charakterze socjalizacyjnym na materializm młodych dorosłych (niezależnie od jego typu – ekspresyjno-prestiżowego i kompensacyjnego) będzie potrzeba autonomii, związana ze skłonnością do autorefleksji oraz niezależnością w myśleniu i działaniu (Schwartz, 1992).

Problem badań

W niniejszej pracy analizie poddano diadę matka-córka. Szukano odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Czy koncentracja na pieniądzu charakterystyczna dla matek oraz towarzyszące im motywy zarabiania pieniędzy (hedonistyczne *vs* negatywne) sprzyjają rozwijaniu różnych form materializmu u ich córek. Sprawdzano również, czy poziom autonomii córek moderuje tę relację.

Jak już wspomniano we wstępie, z badań nad socjalizacyjnymi uwarunkowaniami materializmu wynika, że formowaniu orientacji materialistycznej młodych ludzi (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) sprzyja przykład rodziców przywiązujących wysoką wagę do pieniędzy. Badania pokazują również, że to materialistyczne matki (a nie ojcowie) są odpowiedzialne za materializm swoich dzieci, a transmisja międzypokoleniowa jest najsilniejsza w diadzie matka-córka (Sukiennik, 2015). Przyjęto zatem, że:

H1: Skoncentrowane na pieniądzu matki wychowują materialistyczne córki.

Równocześnie w literaturze przedmiotu przyjmuje się, że za charakter/typ materializmu odpowiadają **motywy** sterujące zachowaniami związanymi z dysponowaniem pieniędzmi (a nie sam fakt przypisywania im wysokiej wagi) (Carver, Baird, 1998; Srivastava, Locke, Bartol, 2001; Poraj-Weder, 2014). W związku z faktem, że literatura przedmiotu nie dostarcza precyzyjnych danych na temat genezy materializmu ekspresyjno-prestiżowego i materializmu kompensacyjnego (są to konstrukty stosunkowo nowe), formułując hipotezę badawczą, powołano się na analizy Poraj-Weder (2015) dotyczące przekazywania motywów zarabiania pieniędzy w rodzinie,

z których wynika, że podlegają one bezpośredniej transmisji, a kluczowym źródłem wzorców jest matka. Założono, że:

H2: Z materializmem ekspresyjno-prestizowym córek związane będą hedonistyczne, a z materializmem kompensacyjnym – negatywne motywy zarabiania pieniędzy charakterystyczne dla ich matek.

Ostatnie z hipotez badawczych dotyczyły warunków efektywności modelowania materialistycznych wzorców w diadzie matka-córka. Spodziewano się, że będzie ona niższa u osób o wysokim poziomie autonomii, mniej podatnych na kopiowanie negatywnych wzorców. Przyjęto, że:

H3. Poziom autonomii córek moderuje relację pomiędzy koncentracją na pieniądzach charakterystyczną dla matek a materializmem ich córek. Wyższe wyniki na obu wymiarach diagnozujących materializm uzyskają osoby niskoautonomiczne.

H4. Poziom autonomii córek moderuje relację pomiędzy motywami zarabiania pieniędzy charakterystycznymi dla matek a materializmem ich córek. Wyższe wyniki na obu wymiarach diagnozujących materializm uzyskają osoby niskoautonomiczne.

Metoda

W związku z faktem, iż skuteczność wpływu rodzicielskiego związana jest przede wszystkim ze stopniem zasymilowania przekazywanych przez rodziców wzorców, w niniejszej pracy przyjęto strategię badawczą opartą na retrospektywnej ocenie okresu dzieciństwa przez osoby dorosłe.

Badaniami objęto 230 kobiet, w wieku 20-35 lat. Były to studentki Uniwersytetu Warszawskiego i Akademii Pedagogiki Specjalnej.

Do pomiaru materializmu córek, będącego w badaniu zmienną objaśnianą, wykorzystano *Skalę wartości materialistycznych* (MVS) autorstwa Richins (2004) w adaptacji Wąsowicz-Kiryło (2013) oraz *Skalę motywów zarabiania pieniędzy* Srivastavy i współpracowników (2001) w adaptacji własnej (Poraj-Weder, 2013, 2015).

Pierwsza z zastosowanych skal oparta jest na rekomendowanym przez Richins i Dawsona (1992) sposobie operacjonalizacji materializmu jako zespołu przekonań dotyczących ważności przyznawanej dobrom materialnym w życiu jednostki. Wyróżnia się tu trzy aspekty: tendencję do oceniania sukcesu swojego i innych przez ilość i jakość posiadanych dóbr (podskala *Sukces*), skłonność do utożsamiania posiadania ze źródłem szczęścia i satysfakcji z życia (podskala *Szczęście*) oraz przyznawanie gromadzeniu rzeczy centralnego miejsca w życiu (podskala *Centralność posiadania*). W związku z faktem, iż autorzy realizujący badania w Polsce sygnalizują trudności z replikacją jego trójczynnikowej struktury wewnętrznej (Poraj-Weder, 2013, 2015; Wąsowicz-Kiryło, 2013) w prezentowanych badaniach wykorzystano dwie skale: *Sukces* i *Szczęście*.

Drugie z narzędzi zastosowanych w badaniu mierzy różne kategorie motywów leżących u podłoża dążenia do pieniędzy. W prezentowanych badaniach wykorzystano podskale diagnozujące motywy hedonistyczne (przyjemnościowe) oraz motywy negatywne (kompensacyjne). Rzetelność obu wymiarów sprawdzona w niezależnych badaniach i mierzona za pomocą współczynnika α Cronbacha jest satysfakcjonująca i wynosi 0,814 dla obu podskal (Poraj-Weder, 2015).

W pracy przyjęto sygnalizowane we wstępie (zob. *Dwa oblicza materializmu*) różniczenie na „materializm pawii” oraz materializm „mrówczy” (lub inaczej „mysi”) (Górnik-Durose, 2007). Wobec braku gotowych narzędzi pozwalających na pomiar obu typów materializmu podjęto próbę opracowania wskaźników diagnozujących oba wymiary na podstawie już istniejących skal². Przyporządkowania poszczególnych pozycji do obu wymiarów materializmu dokonano, opierając się na koncepcji Górnika-Durose (2007). Przyjęte w ten sposób rozwiązanie teoretyczne zweryfikowano za pomocą analizy głównych składowych, przeprowadzonej osobno dla obu typów materializmu. Zastosowana procedura pozwoliła dodatkowo sprawdzić, w jakim stopniu poszczególne pozycje nasycają każdy z wymiarów.

I tak, pierwszy z wymiarów, materializm ekspresyjno-prestiżowy (42,90% wyjaśnionej wariancji), mierzy skłonność do konsumpcji w ujęciu postmodernistycznym – liczy się pogoń za dobrami i przyjemność. W przypadku drugiego z wymiarów, materializmu kompensacyjnego (35,54% wyjaśnionej wariancji), chodzi nie tyle o przyjemność, co o niwelowanie własnych niedostatków – dobra i pieniądze służą tu kompensacji. Do obliczenia wyników badanych na utworzonych wymiarach wykorzystano metodę regresji (za: OECD, 2008). Rzetelność obu wyodrębnionych wymiarów, mierzona współczynnikiem α Cronbacha, była satysfakcjonująca i wyniosła odpowiednio 0,791 i 0,769. Treść pozycji tworzących każdy z wymiarów wraz z informacją o ładunkach czynnikowych zawarta jest w tabelach 1 i 2.

² Podobną procedurę zastosowali autorzy *Diagnozy Społecznej* (2015) w celu policzenia wyników na wymiarach diagnozujących „materializm niedoboru” (związany z koncentracją na dobrach materialnych) oraz „zakupoholizm” (związany z czerpaniem przyjemności z kupowania bez potrzeby – „kupowaniem dla kupowania”) (Czapiński, Panek, 2015). Do pomiaru orientacji materialistycznej wykorzystali skróconą wersję skali Richins i Dawsona (1992), czynniki wyodrębniono zaś za pomocą analizy czynnikowej z rotacją varimax (Czapiński, Panek, 2015, s. 290). W związku z faktem, iż „materializm pawii” w ujęciu Górnika-Durose (2007) jest konstruktem bardziej złożonym niż „zakupoholizm” w ujęciu Czapińskiego i Panka (2015), w prezentowanych badaniach do pomiaru materializmu zastosowano, obok Skali MVS Richins i Dawsona (1992), także uwzględniającą komponent motywacyjny *Skalę motywów zarabiania pieniędzy* Srivastavy, Locke’a i Bartol (2001).

Tabela 1. Treść pozycji i ładunki czynnikowe dla wymiaru *materializm ekspresyjno-prestiżowy*

Treść pozycji	Wartość ładunku czynnikowego
Chcę mieć pieniądze na zachcianki	0,81
Chcę móc cieszyć się dobrami luksusowymi (np. samochodem, domem, etc.)	0,72
Chcę mieć możliwość wydawania pieniędzy pod wpływem nastroju i dla samej przyjemności wydawania ich	0,72
Chcę mieć czas i środki, które mogę przeznaczyć na przyjemności w czasie wolnym	0,69
Chcę mieć czas i środki, które mogę przeznaczyć na realizację swojego hobby	0,65
Był(a)bym bardziej szczęśliw(a)y, gdyby było mnie stać na więcej rzeczy	0,61
Moje życie byłoby lepsze, gdybym posiadał pewne rzeczy, których nie mam	0,55
Czasami mocno przejmuję się tym, że nie stać mnie na wszystkie rzeczy, które bym chciał(a) kupić	0,42

Tabela 2. Treść pozycji i ładunki czynnikowe dla wymiaru *materializm kompensacyjny*

Treść pozycji	Wartość ładunku czynnikowego
Chcę mieć dom/mieszkanie i samochód lepsze od tych, które mają osoby z mojego otoczenia	0,75
Chcę pokazać, że jestem lepszy niż moi znajomi, rodzeństwo, krewni	0,74
Chcę przyciągać uwagę i podziw innych	0,72
Lubię mieć rzeczy, które robią wrażenie na ludziach	0,64
Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania	0,57
Jedną z najważniejszych spraw w życiu jest zdobywanie rzeczy materialnych	0,56
Chcę udowodnić innym, że nie jestem taki niekompetentny, jak sądzili	0,53
Nie traktuję liczby posiadanych przez ludzi rzeczy jako oznaki sukcesu (<i>R</i>)	0,47
Chcę udowodnić innym, że nie jestem taki głupi, jak zakładali	0,45
Chcę udowodnić innym, że coś znaczę	0,44

Koncentrację matek na pieniądzech mierzono za pomocą *Skali priorytetów życiowych*. Narzędzie jest polską adaptacją *Money Importance Rating* autorstwa Srivastavy i współpracowników (2001) (Poraj-Weder, 2015). Pozwala zmierzyć ważność sukcesu finansowego na tle innych priorytetów życiowych. W prezentowanym badaniu zastosowano je w wersji retrospektywnej, w odniesieniu do matek. Służyło ustaleniu, jak ważne, w opinii badanych, są dla ich matek pieniądze (wskaźnik – proporcja punktów przyznanych przez osobę badaną sukcesowi finansowemu do punktów przyznanych pozostałym priorytetom). Aby zmierzyć rzetelność skali, zrealizowano dodatkowe badanie, w którym poproszono 43 osoby o dwukrotne wypełnienie narzędzia w odstępie dwóch tygodni. Celem badania było sprawdzenie, czy osoby badane dokonują takich samych wyborów przy rozdzielaniu punktów. Stabilność wyników oszacowano za pomocą współczynnika korelacji wewnątrzklasowej. Posłużono się wzorem Scotta i Wertheimera (1962): $Rtt = 1 - \frac{\sum(X1 - X2)^2}{2N S2(X1,X2)}$, gdzie X1 oraz X2 to wyniki pierwszego i drugiego badania, N – liczba osób badanych, a S2(X1,X2) – wariancja wyników w obu badaniach. Uzyskana wartość ($r = 0,688$) pozwoliła uznać narzędzie za rzetelne.

Pomiar motywów zarabiania pieniędzy matek oparto na retrospektywnej wersji *Skali motywów zarabiania pieniędzy* Srivastavy i współpracowników (2001). W prezentowanych badaniach wykorzystano dwie podskale, diagnozujące motywacje hedonistyczne (przyjemnościowe) i negatywne (kompensacyjne). Ich rzetelność sprawdzana w niezależnych badaniach jest satysfakcjonująca i mieści się w przedziale 0,835 – 0,855 (Poraj-Weder, 2015).

Poziom autonomii córek, moderator wpływu zmiennych objaśniających na zmienne objaśniane, mierzono za pomocą *Portretowego kwestionariusza wartości* (*Portrait Values Questionnaire* – PVQ). Narzędzie opiera się na niestandardowym w badaniach psychologicznych, pośrednim sposobie pomiaru wartości, polegającym na porównywaniu opisywanej w kwestionariuszu osoby do siebie w kontekście preferowanych przez nią wartości (Schwartz, 1992; Ciecuch, 2013).

Wyniki badania

Dane zebrane w badaniu sprawdzono pod kątem normalności rozkładu. Testy z wykorzystaniem statystyki Kołmogorowa-Smirnowa (Bedyńska, Książek, 2012) wykazały, że mają one rozkład niesymetryczny. Ma to swoje konsekwencje dla planowanych analiz. Klasyczny model analizy regresji wymaga bowiem, by zmienne objaśniane i objaśniające miały rozkład normalny. Dane surowe poddano zatem logarytmizacji (Tabachnick, Fidell, 2007; Bedyńska, Książek, 2012).

Kolejne z przeprowadzonych analiz służyły weryfikacji hipotez badawczych. W celu sprawdzenia hipotezy pierwszej i drugiej zbudowano dwa modele regresji, odpowiednio dla dwóch różnych typów materializmu: ekspresyjno-prestizowego oraz kompensacyjnego. Do każdego z nich wprowadzono dwa bloki zmiennych objaśniających: skoncentrowanie matek na pieniądzech (I blok) oraz towarzyszące

temu motywów zarabiania pieniędzy (II blok). Oba modele okazały się istotne statystycznie. Podsumowanie przeprowadzonych analiz znajduje się w tabeli 3.

Tabela 3. Koncentracja matek na pieniądzach oraz charakterystyczne dla nich motywów zarabiania pieniędzy jako predyktory materializmu córek w krokowej analizie regresji

Zmienna objaśniana	Zmienne objaśniające	Beta	t	p
Materializm ekspresyjno-prestiżowy $R^2 = 0,179$	Koncentracja na pieniądzach	0,080	1,259	0,209
	Motywy hedonistyczne matki	0,396	5,938	0,001
	Motywy negatywne	0,061	0,910	0,364
Materializm kompensacyjny $R^2 = 0,365$	Koncentracja na pieniądzach	-0,003	-0,061	0,951
	Motywy hedonistyczne matki	0,553	9,196	0,000
	Motywy negatywne	0,113	1,899	0,059

Istotność oszacowania modelu 1: $[F(3, 215) = 17,913; p < 0,001]$ $[F(1, 228) = 49,727; p < 0,001]$.
Istotność oszacowania modelu 2: $[F(3, 215) = 41,412; p < 0,001]$ $[F(1, 228) = 131,268; p < 0,001]$.

Jak widać, czynnikami kluczowymi dla formowania orientacji materialistycznej (niezależnie od jej charakteru) są motywów zarabiania pieniędzy przypisywane matkom. Tak jak zakładano, ich specyfika skutkuje rozwijaniem różnych form materializmu. I tak, motywów hedonistyczne matek, związane z nastawieniem na konsumpcję, przyjemność i wygodę, sprzyjają formowaniu materializmu ekspresyjno-prestiżowego. Z kolei motywów negatywne matek, związane z postrzeganiem pieniędzy jako środka pozwalającego na kompensowanie własnych braków, skutkują formowaniem materializmu kompensacyjnego. W przypadku tej formy materializmu wpływ socjalizacyjny matek jest wyraźnie silniejszy (procent wyjaśnionej wariancji sięga tu 36,5%, w przypadku materializmu ekspresyjno-prestiżowego zaś – niespełna 18%). Co ciekawe, samo skoncentrowanie matek na pieniądzach nie jest istotnym predyktorem żadnej z form materializmu córek. Podobnie motywów zarabiania pieniędzy matek, które „nie korespondują treściowo” z wyjaśnianym typem materializmu – motywów negatywne matek nie wyjaśniają materializmu ekspresyjno-prestiżowego córek, a motywów hedonistyczne – materializmu kompensacyjnego.

Kolejne analizy służyły uzyskaniu odpowiedzi na pytanie o warunki efektywności modelowania materialistycznych wzorców w diadzie matka-córka. Zakładano, że jest ona niższa u osób wysokoautonomicznych, które kontestują (nieakceptowane?) wzorce wyniesione z domu i kroczą własną ścieżką. W celu zweryfikowania tak postawionej tezy przeanalizowano istotność statystyczną efektu interakcyjnego pomiędzy skoncentrowaniem matek na pieniądzach a poziomem autonomii córek w hierarchicznej analizie regresji. Zbudowano dwa modele, oddzielnie dla materializmu ekspresyjno-prestiżowego oraz kompensacyjnego. Zmienne niezależne pod-

dano centracji – posłużono się metodą opartą na standaryzacji wyników (Bedyńska, Książek, 2012). Wyniki przeprowadzonych analiz prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Poziom autonomii jako moderator wpływu koncentracji matek na pieniądzach na materializm ich córek w hierarchicznej analizie regresji ze składnikiem interakcyjnym

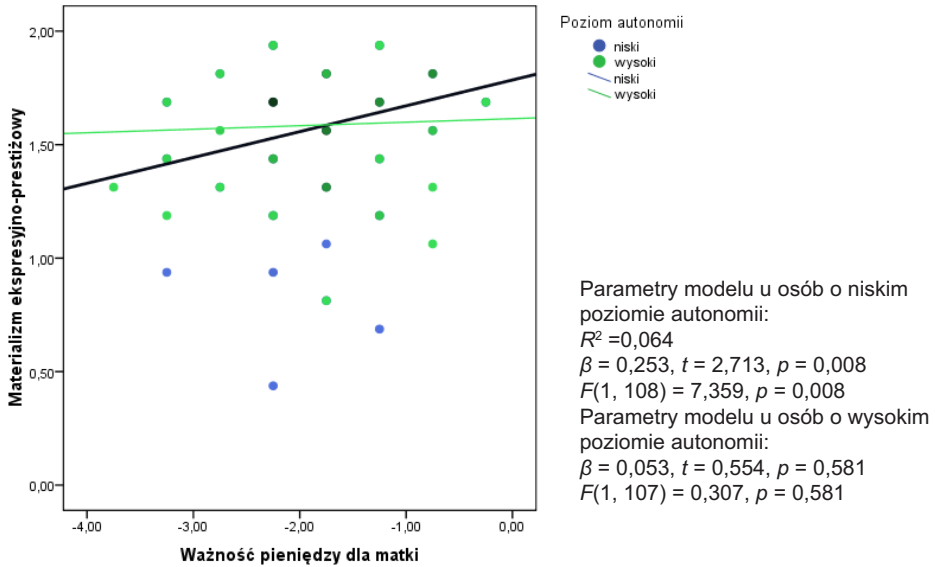
Zmienna objaśniana	Zmienne objaśniające	Beta	t	p
Materializm ekspresyjno-prestiżowy $R^2 = 0,066$	Autonomia x Koncentracja na pieniądzach	-0,197	-2,945	0,004
	Niski poziom autonomii	0,253	2,713	0,008
	Wysoki poziom autonomii	0,053	0,554	0,581
Materializm kompensacyjny $R^2 = 0,054$	Autonomia x Koncentracja na pieniądzach	-0,180	-2,670	0,008
	Niski poziom autonomii	0,260	2,793	0,006
	Wysoki poziom autonomii	0,061	0,630	0,530

Istotność oszacowania modelu 1: $[F(3, 215) = 5,091; p = 0,002]$.

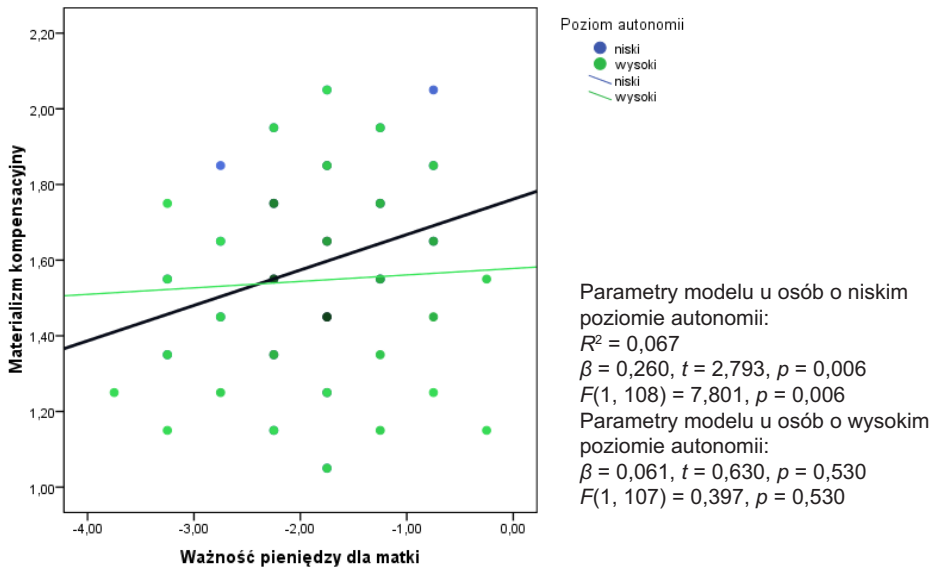
Istotność oszacowania modelu 2: $[F(3, 215) = 4,083; p = 0,008]$.

Ujawniono istotny statystycznie efekt interakcji dla obu typów materializmu. Analiza związku pomiędzy koncentracją matek na pieniądzach a materializmem ich córek w grupach wyodrębnionych ze względu na poziom autonomii pokazała, że w grupie kobiet niskoautonomicznych zależność ta jest dodatnia – im wyższa waga przypisywana pieniądżom przez matki, tym wyższe wyniki na wymiarach diagnozujących materializm. Inaczej u osób o wysokim poziomie autonomii – w tej grupie model okazał się nieistotny statystycznie. Wyniki analizy efektów prostych prezentują wykresy 1 i 2.

Czwarta (i zarazem ostatnia) z hipotez weryfikowanych w pracy dotyczyła związków motywów zarabiania pieniędzy charakterystycznych dla matek z materializmem ich córek. Zakładano, że poziom autonomii córek moderuje tę relację i będzie ona silniejsza u osób niskoautonomicznych. Aby określić zależność pomiędzy zmiennymi, ponownie posłużono się analizą regresji hierarchicznej ze składnikiem interakcyjnym. Podobnie jak przy weryfikacji hipotezy trzeciej skonstruowano dwa modele (dla dwóch różnych typów materializmu), a zmienne poddano standaryzacji. W przypadku modelu wyjaśniającego materializm ekspresyjno-prestiżowy do grupy zmiennych objaśniających włączono: poziom autonomii córek, motywy hedonistyczne matek oraz interakcję między nimi. W przypadku modelu diagnozującego materializm kompensacyjny predyktorami były: poziom autonomii córek, motywy negatywne matek oraz ich interakcja. Wyniki przeprowadzonych analiz zawarte są w tabeli 5.

Wykres 1. Poziom autonomii jako moderator wpływu koncentracji na pieniądzu charakterystycznej dla matek na materializm ekspresyjno-prestizowy ich córek

Wykres 2. Poziom autonomii jako moderator wpływu koncentracji na pieniądzu charakterystycznej dla matek na materializm kompensacyjny ich córek

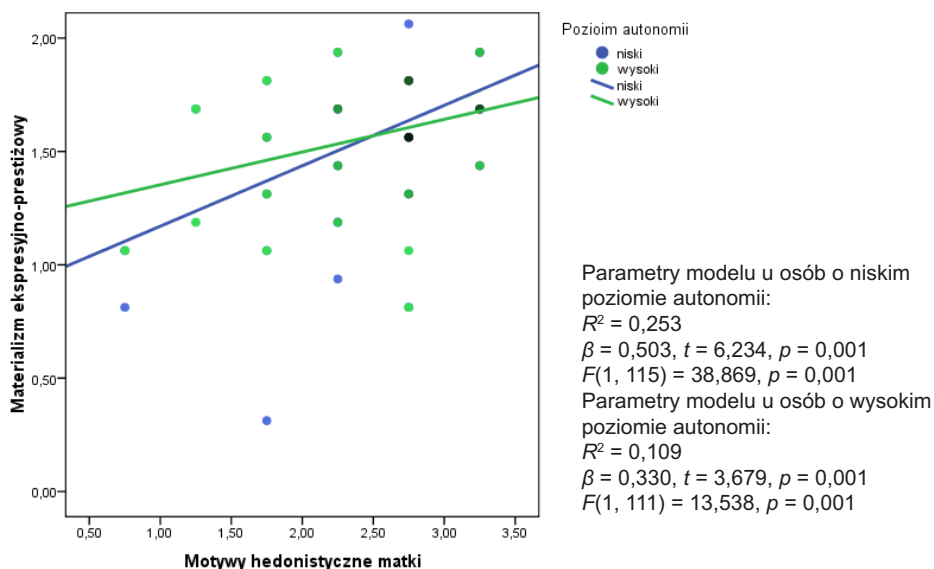
Tabela 5. Poziom autonomii jako moderator wpływu motywów zarabiania pieniędzy matek na materializm córek w hierarchicznej analizie regresji ze składnikiem interakcyjnym

Zmienna objaśniana	Zmienne objaśniające	Beta	t	p
Materializm ekspresyjno-prestiżowy $R^2 = 0,200$	Autonomia x Motywy hedonistyczne	-0,133	-2,134	0,034
	Niski poziom autonomii	0,503	6,234	0,001
	Wysoki poziom autonomii	0,330	3,679	0,001
Materializm kompensacyjny $R^2 = 0,406$	Autonomia x Motywy negatywne	-0,056	-1,059	0,291
	Niski poziom autonomii	n.i.	n.i.	n.i.
	Wysoki poziom autonomii	n.i.	n.i.	n.i.

Istotność oszacowania modelu 1: $[F(3, 226) = 18,780; p < 0,001]$.

Istotność oszacowania modelu 2: $[F(3, 226) = 51,403; p < 0,001]$.

Choć oba analizowane modele okazały się dobrze dopasowane do danych, tylko w przypadku modelu pierwszego, wyjaśniającego materializm ekspresyjno-prestiżowy, efekt interakcji był istotny statystycznie. Analiza efektów prostych wykazała, że model jest istotny w obu grupach wyodrębnionych ze względu na poziom autonomii. Jednak (zgodnie z przypuszczeniami) w grupie osób niskoautonomicznych ujawniona zależność okazała się silniejsza (wykres 3).

Wykres 3. Poziom autonomii jako moderator wpływu hedonistycznych motywów zarabiania pieniędzy charakterystycznych dla matek na materializm ekspresyjno-prestiżowy córek

W modelu drugim, skonstruowanym dla zmiennej *materializm kompensacyjny* jedynym istotnym predyktorem, odpowiedzialnym za ponad 40% wariacji zmiennej objaśnianej, były negatywne motywy zarabiania pieniędzy przypisywane matkom. Oznacza to, że wpływ matek na rozwijanie tej formy materializmu nie zależy od poziomu autonomii córek.

Dyskusja

Celem prezentowanych badań była próba identyfikacji mechanizmów odpowiedzialnych za przekazywanie materialistycznych wzorców w diadzie matka-córka. Wyniki przeprowadzonych analiz pozwoliły w znacznym stopniu potwierdzić założenia przyjęte w pracy. Dostarczyły też nieoczekiwanych i cennych wyników, rzucających nowe światło na socjalizacyjne korzenie materializmu.

Hipoteza pierwsza, dotycząca związków koncentracji na pieniądzach matek z materializmem ich córek, została zweryfikowana negatywnie. Jest to wynik zaskakujący, ale możliwy do wytłumaczenia. Z badań będących podstawą sformułowania hipotezy wynika, że przykład rodziców przywiązujących dużą wagę do pieniędzy sprzyja formowaniu orientacji materialistycznej młodych ludzi, a kluczowym źródłem wzorców jest matka (Kasser i in., 1995; Flouri, 1999, 2004; Górnik-Durose, Dziedzic, 2013; Poraj-Weder, 2015). W badaniach tych nie dokonywano jednak rozróżnienia na materializm ekspresyjno-prestiżowy (przyjemnościowy, postmodernistyczny) i kompensacyjny (wyróżnienie negatywny w charakterze). Traktowano go w sposób niespecyficzny. Tymczasem analizy zaprezentowane w niniejszej pracy dowodzą niezbicie, że dla formowania tych dwóch (całkiem odmiennych) typów materializmu ważne są motywy zarabiania pieniędzy i spektrum potrzeb, które za pomocą pieniędzy można zaspokoić, a nie sam fakt przypisywania im wysokiej wagi (Carver, Baird, 1998; Srivastava, Locke, Bartol, 2001). Potwierdziła się tym samym hipoteza druga, mówiąca o związkach motywów zarabiania pieniędzy charakterystycznych dla matek z materializmem ich córek. Tak jak zakładano, z materializmem ekspresyjno-prestiżowym córek związane są hedonistyczne, a z materializmem kompensacyjnym – negatywne motywy zarabiania pieniędzy przypisywane matkom.

Ostatnie z hipotez weryfikowanych w pracy dotyczyły warunków efektywności modelowania materialistycznych wzorców. Zakładano, że będzie ona różna w zależności od poziomu autonomii osób podlegających modelowaniu. Spodziewano się, że bardziej podatne na wpływy matek okażą się osoby o niskim poziomie autonomii – mniej refleksyjne (Sukiennik, 2015) i wykazujące większą zależność w myśleniu i działaniu (Schwartz, 1992). Przeprowadzone analizy w znacznym stopniu potwierdziły te założenia. Okazało się, że poziom autonomii córek moderuje relację pomiędzy skoncentrowaniem na pieniądzach matek i materializmem ich córek w obu analizowanych wariantach. Analogiczną prawidłowość zaobserwowano w odniesieniu do związku pomiędzy motywami hedonistycznymi matek a materializmem ekspresyjno-prestiżowym córek. I choć model okazał się istotny statystycznie

w obu grupach wyodrębnionych ze względu na poziom autonomii, w grupie osób niskoautonomicznych ujawniona zależność była silniejsza. Co ciekawe, w przypadku materializmu kompensacyjnego efekt interakcji okazał się nieistotny statycznie. Oznacza to, że nawet osoby samosterowne, cechujące się niezależnością w myśleniu i działaniu, poddają się negatywnym wpływom socjalizacyjnym matek i rozwijają kompensacyjne podejście do dóbr i pieniędzy. Wysoki poziom autonomii chroni zatem wyłącznie przed formowaniem materializmu ekspresyjno-prestizowego. Nie spełnia natomiast funkcji bufora w przypadku materializmu kompensacyjnego. Wątek ten – niezwykle ciekawy – warto poddać dalszym badaniom i analizie.

Pewne zastrzeżenia budzić może fakt, że w badaniu nie analizowano danych pochodzących bezpośrednio od rodziców i ich dzieci. Koncentrowano się raczej na poznaniu subiektywnych odczuć związanych z jakością oddziaływań rodzicielskich i socjalizacyjnych. I w ten sposób diagnozowano skuteczność wpływu rodziców. Implikacją przyjętej strategii badawczej (opartej na retrospektywnej ocenie dzieciństwa przez osoby dorosłe) było zastosowanie instrumentarium – narzędzia oparte na samoopisie. Wprawdzie narzędzia tego typu są szeroko akceptowane w badaniach dotyczących zarówno transmisji międzypokoleniowej (por. Plopa, 2008), jak i materializmu (por. Flouri, 1999, 2004) i wszystkie bez wyjątku miały satysfakcjonujące parametry psychometryczne, to jednak są one obarczone podatnością na czynniki sytuacyjne i temporalne, co może skutkować zniekształcaniem relacyjnych wspomnień.

Literatura cytowana

- Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Burroughs, J.E., Chaplin, L.N., Pandelaere, M., Norton, M.I., Ordabayeva, A.G., Dinauer, L. (2013). Using Motivation Theory to Develop a Transformative Consumer Research Agenda for Reducing Materialism in Society. *Journal of Public Policy & Marketing*, 32 (1), 18-31.
- Carver, C.C., Baird, E. (1998). The American Dream Revisited: Is It What You Want or Why You Want It That Matters? *Psychological Science*, 9, 4, 289-292.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. [Stare Kościeliska]: Wydawnictwo Liberi Libri.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2015). *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Farnicka, M., Liberska, H. (2014). Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń. W: J. Janicka, H. Liberska, *Psychologia rodziny* (s. 185-202). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Flouri, E. (1999). An integrated model of consumer materialism: Can economic socialization and maternal values predict materialistic attitudes in adolescents? *Journal of Socio-Economics*, 28, 707-724.

- Flouri, E. (2004). Exploring the relationship between mothers' and fathers' parenting practices and children's materialist values. *Journal of Economic Psychology*, 25, 6, 743-752.
- Goszczyńska, M., Kołodziej, S. (2012). Rola oddziaływań społecznych i edukacyjnych w socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży. W: M. Goszczyńska, S. Kołodziej, A. Trzcicka, *Uwikłani w świat pieniądza i konsumpcji. O socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży* (s. 98-130). Warszawa: Difin.
- Górnik-Durose, M. (2007). Nowe oblicze materializmu, czyli z deszczu pod rynnę. *Psychologia. Edukacja i Społeczeństwo*, 4, 211-226.
- Górnik-Durose, M., Dziedzic, K. (2013). Specyfika środowiska rodzinnego a orientacja na cele materialistyczne osób o różnych doświadczeniach generacyjnych. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 22-37.
- Górnik-Durose, M., Janiec, K. (2010). Merkantylizm psychiczny, struktura celów życiowych a poczucie dobrostanu psychologicznego. W: A.M. Zawadzka, M. Górnik-Durose (red.), *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu* (s. 142-160). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kasser, T. (2002). *The high price of materialism*. Cambridge: MIT Press.
- Kasser, T., Ryan, R.M., Couchman, C.E., Sheldon, K.M. (2003). Materialistic values: Their causes and consequences. W: T. Kasser, A.D. Kanner (red.), *Psychology and Consumer Culture. The Struggle for a Good Life in a Materialistic World* (s. 11-28). Washington, DC: American Psychological Association.
- Kasser, T., Ryan, R.M., Zax, M., Sameroff, A.J. (1995). The relations of maternal and social environments to late adolescents' materialistic and prosocial values. *Developmental Psychology*, 31, 907-914.
- Moschis, G.P., Churchill, G.A. (1978). Consumer socialization. A theoretical and empirical analysis. *Journal of Consumer Research*, 15 (November), 599-609.
- OECD (2008). *Handbook on Constructing Composite Indicators. METHODOLOGY AND USER GUIDE*. Publikacja uzyskana w sierpniu 2014 z: <http://www.oecd.org/std/42495745.pdf>
- Plopa, M. (2008). *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Poraj-Weder, M. (2013). Czy wychowujemy do materializmu? O związkach postaw rodzicielskich z materializmem młodych dorosłych. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 46-63, doi: 10.5604/00332860.1093231
- Poraj-Weder, M. (2014). Perceived Parental Upbringing and the Materialism of Young Adults, *SAGE Open*, April-June 4, 2, doi: 10.1177/2158244014537499
- Poraj-Weder, M. (2015). *O źródłach materializmu. Wzorce osobowe i ekonomiczne w rodzinie a materializm młodych dorosłych* (Niepublikowana praca doktorska). Warszawa: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Richins, M.L. (1994). Special Possessions and the Expression of Material Values. *Journal of Consumer Research*, 21 (December), 522-533.
- Richins, M.L. (2004). The Material Values Scale: Measurement properties and development of a short form. *Journal of Consumer Research*, 31, 209-220.

- Richins, M.L., Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19, 303-316.
- Roland-Lévy, Ch. (2004). W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne? W: T. Tyszką (red.), *Psychologia ekonomiczna* (s. 277-299). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Schaffer, D.R., Kipp, K. (2015). *Psychologia rozwoju. Od dziecka do dorosłości*. Gdańsk: Harmonia Universalis.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 25, s. 1-65). London: Academic Press.
- Srivastava, A., Locke, E., Bartol, K. (2001). Money and Subjective Well-Being: It's Not the Money, It's the Motives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 6, 959-971.
- Sukiennik, A. (2015). *Poziom rozwoju refleksyjnego systemu wartościowania a siła transmisji międzypokoleniowej stosunku do siebie i innych ludzi* (Niepublikowana praca doktorska). Warszawa: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Wąsowicz-Kiryło, G. (2013). *Postawy wobec pieniędzy. Pomiar – struktura – determinanty*. Warszawa: Difin.
- Zawadzka, A.M., Dykielska-Bieck, D. (2013). Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci. *Chowanna*, 235-254.

Streszczenie. Celem prezentowanych badań była próba identyfikacji mechanizmów odpowiedzialnych za przekazywanie materialistycznych wzorców w diadzie matka-córka. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy i w jaki sposób koncentracja na pieniądzu charakterystyczna dla matek oraz towarzyszące jej motywacje zarabiania pieniędzy wpływają na formowanie materializmu ich córek. Sprawdzano również, czy poziom autonomii córek moderuje tę relację. Zbadano 230 kobiet w wieku 20-35 lat. Do pomiaru zmiennych posłużyły: *Skala wartości materialistycznych* Richins (2004), *Skala priorytetów życiowych* (2001) oraz *Skala motywów zarabiania pieniędzy* Srivastavy, Locke'a i Bartol (2001), a także Portretowy Kwestionariusz Wartości Schwartza (1992). Wyniki badania pokazały, że specyficzne motywacje zarabiania pieniędzy charakterystyczne dla matek podlegają transmisji i warunkują typ materializmu ich córek. Z materializmem ekspresyjno-prestiżowym związane są hedonistyczne, a z materializmem kompensacyjnym – negatywne motywacje zarabiania pieniędzy matek. Rezultaty badania pokazały też, że efektywność modelowania jest niższa u osób o wysokim poziomie autonomii.

Słowa kluczowe: materializm, modelowanie, transmisja międzypokoleniowa w diadzie matka-córka

Data wpłynięcia: 28.10.2016

Data wpłynięcia po poprawkach: 9.01.2017

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 19.02.2017